

Advies van de Ethische Codecommissie voor Musea

d.d. 19 februari 2021

adviesverzoek van de Museumvereniging

d.d. 20 oktober 2020

Herkomstonderzoek

1. Het adviesverzoek

Het belang van herkomstonderzoek staat volop in de schijnwerpers. Door het onderschrijven van de Ethische Code voor Musea hebben geregistreerde musea afgesproken geen voorwerpen te verwerven die eerder mogelijk illegaal zijn opgegraven of verhandeld en om, voorafgaande aan de verwerving van een object, een uiterste poging te doen om de herkomstgeschiedenis van het object vanaf de ontdekking of vervaardiging te achterhalen. Meer in het algemeen is herkomstonderzoek zowel nationaal als internationaal steeds belangrijker aan het worden. Dit is het gevolg van zowel de problematiek rond Nazi- en koloniale roofkunst als de grootschalige plundering en illegale uitvoer van cultureel erfgoed uit gebieden zoals Irak en Syrië, en een toename van internationale regelgeving op dit terrein.

Het Rijksmuseum van Oudheden (hierna: het RMO) heeft vragen voorgelegd aan de Museumvereniging over de eisen die moeten worden gesteld aan het doen van herkomstonderzoek. De aanleiding hiervoor is de voorgenomen verwerving van een omvangrijke collectie archeologische voorwerpen. Het RMO acht de verwerving van de verzameling van groot belang voor het museum vanwege de samenstelling, de kwaliteit en de educatieve en historiografische waarde.

De collectie omvat ruim 400 voorwerpen die over een periode van de afgelopen 50 jaar zijn verzameld. Volgens informatie van het RMO zijn deze objecten afkomstig uit met name de Romeinse en Griekse cultuurgebieden, en hebben ze veelal een herkomst waarvan de bekendheid niet verder teruggaat dan de vorige eigenaar - alhoewel de 108 stukken aangeduid als topstukken beter zijn gedocumenteerd. De gehele collectie is gepubliceerd in een catalogus uit 2018 en een deel van de collectie is tussen 1990 en 2000 tentoongesteld in een Engels museum en in die samenstelling ook gepubliceerd.

Het RMO heeft de 108 ‘topstukken’ uitgebreid nader onderzocht op hun herkomst. Het RMO ziet bij ruwweg de helft van deze 108 voorwerpen geen aanleiding om aan een aantoonbaar goede herkomst te twijfelen. Van ruwweg de andere helft is de herkomst, ook na het nadere onderzoek, niet goed vast te stellen. De overige ruim 300 – niet nader door het RMO onderzochte – objecten zijn ook relevant, maar het RMO acht het, zowel om praktische als financiële redenen, ondoenlijk om voor aankoop ook voor de overige ruim 300 stuks individueel herkomstonderzoek te verrichten en vermoedt bovendien dat van het merendeel de herkomst niet zal kunnen worden achterhaald.

Het RMO heeft de Museumvereniging de vraag voorgelegd of de collectie in zijn geheel – ook het deel waarnaar geen herkomstonderzoek is verricht – kan worden aangekocht in het licht van het grote wetenschappelijke en museale belang van deze collectie.

De Museumvereniging heeft de Commissie naar aanleiding van het verzoek van het RMO de volgende vragen voorgelegd:

1. Biedt de Ethische Code de mogelijkheid om bij verwerving van een object onder omstandigheden het verrichten van herkomstonderzoek geheel of gedeeltelijk achterwege te laten? Zo ja, onder welke omstandigheden of voorwaarden?
2. Biedt de Ethische Code de mogelijkheid om bij de verwerving van een object onder omstandigheden genoeg te nemen met een herkomstonderzoek waaruit een onvolledige, onduidelijke of onjuiste herkomst blijkt? Zo ja, onder welke omstandigheden of voorwaarden?
3. Indien het antwoord op vraag 1 of 2 bevestigend is, zijn dan aan de aldus verkregen objecten bepaalde bijzondere verplichtingen of restricties verbonden?

2. Werkwijze

De Commissie heeft dit adviesverzoek behandeld in haar vergaderingen van 7 december 2020, waarbij aanwezig waren prof. mr. dr. A.M. Hol (als waarnemend voorzitter), mr. E. Campfens, prof. dr. W.A.H. Modest, drs. L. Pelsers en drs. M.J. Ruiter, en 3 februari 2021, waarbij aanwezig waren mr. R.W. Polak (voorzitter), mr. E. Campfens, prof. mr. dr. A.M. Hol, prof. dr. W.A.H. Modest, drs. L. Pelsers en drs. M.J. Ruiter. Mr. J.A. van Ooijen MA fungeerde als secretaris. Op 7 januari 2021 heeft een gesprek plaatsgevonden met de directeur en een medewerker van het RMO met als doel een toelichting en verdere aanvulling op de ingebrachte informatie over de casus te verkrijgen. Een concept voor dit advies is voor een zienswijze aan de Museumvereniging voorgelegd. De Museumvereniging heeft geen wijzigingen voorgesteld. Het advies is vastgesteld op 19 februari 2021.

3. Algemene uitgangspunten

Musea dienen uiterst zorgvuldig te zijn bij de verwerving van objecten om te voorkomen dat zij voorwerpen verwerven of tentoonstellen die onrechtmatig zijn opgegraven, verkregen of verhandeld. Hiervoor zijn in de Ethische Code uitgangspunten neergelegd (met name in de artikelen 2.3 en 4.5). De reden hiervoor is dat het verwerven en tentoonstellen van voorwerpen met een dubieuze of onbekende herkomst bijdraagt aan en beschouwd kan worden als een goedkeuring van de illegale handel in cultureel erfgoed. Artikel 2.3 van de Ethische Code stelt in dat kader dat de gehele herkomstgeschiedenis vanaf de ontdekking of vervaardiging dient vast te staan:

Voorafgaande aan de verwerving wordt een uiterste poging ondernomen om zeker te stellen dat enig object of specimen aangeboden door handel, schenking, bruikleen, legaat of ruil niet illegaal verworven is in, of geëxporteerd is uit, het land van herkomst of enig tussenliggend land waar het mogelijkwerijs rechtmatig werd bezeten (inclusief het land van het museum). Due diligence dient te waarborgen dat de gehele geschiedenis van het object vanaf de ontdekking of vervaardiging komt vast te staan.

In de praktijk zal het vaststellen van de volledige geschiedenis van een object niet altijd mogelijk zijn. Dit probleem wordt algemeen erkend. Veelal geldt in dat geval de norm uit het uit 1970 daterende UNESCO Verdrag inzake de middelen om de onrechtmatige invoer, uitvoer en eigendomsoverdracht van culturele goederen te verbieden en te verhinderen. Die houdt in dat voor antiquiteiten die *na* de inwerkingtreding van dit verdrag (1972) uit het land van herkomst zijn uitgevoerd een uitvoervergunning nodig is als bewijs van rechtmatige herkomst. Deze eis wordt niet gesteld als het om antiquiteiten gaat die daarvoor aantoonbaar al uit het vermoedelijk land van herkomst waren. De Ethische Code bepaalt in artikel 7.2 dat onder meer het UNESCO 1970 verdrag als minimumstandaard geldt voor de museale praktijk.

Ook de nieuwe EU-importverordening, die de invoer binnen het grondgebied van de Europese Unie van onrechtmatig uitgevoerde cultuurgooederen verbiedt, hanteert deze datum als ijkpunt.¹ Als de in te voeren cultuurgooederen aantoonbaar voor 24 april 1972 buiten het land van herkomst waren, of het land van herkomst in alle redelijkheid niet kan worden bepaald, kan een bewijs van een tenminste vijfjarig verblijf in een ander land in de plaats komen van een uitvoervergunning van het land van herkomst.

Deze regelgeving beschouwende is het dus aanvaardbaar dat een museum onder omstandigheden afwijkt van de harde eis van volledigheid in artikel 2.3. Dit wil echter geenszins zeggen dat de zorgvuldigheidseis ten aanzien van het doen van herkomstonderzoek hiermee van tafel is: daarvoor gelden minimumeisen waarvoor naast de genoemde internationale en EU-regelingen ook de Nederlandse wet aanwijzingen geeft in artikel 87a Burgerlijk Wetboek. Deze bepaling geeft specifiek een zorgvuldigheidseis ('due diligence') voor kopers van cultuurgooederen die actief herkomstonderzoek voorschrijft.²

¹ Verordening (EU) 2019/880 inzake het binnenbrengen van cultuurgooederen, te vinden op deze website: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0880>

Het verbod in deze regeling, die directe werking heeft in Nederland, geldt sinds 28 december 2020. Een vergunningensysteem wordt geleidelijk ingevoerd.

² Art. 87a BW: 1) Om vast te stellen of de bezitter bij de verkrijging van een cultuurgoed [...] de nodige zorgvuldigheid heeft betracht, wordt rekening gehouden met alle omstandigheden van de verwerving, in het bijzonder: (a) de documentatie over de herkomst van het goed; (b) de volgens het recht van de verzoekende lidstaat dan wel het recht van de verdragsstaat waaruit het goed afkomstig is, vereiste vergunningen om het goed buiten het grondgebied van die lidstaat of die verdragsstaat te brengen; (c) de hoedanigheid van de partijen; (d) de betaalde prijs; (e) het feit of de bezitter elk redelijkerwijs toegankelijk register met betrekking tot gestolen cultuurgooederen en elke andere relevante informatie en documentatie die hij redelijkerwijs zou kunnen hebben verkregen, heeft geraadpleegd, en het feit of de bezitter toegankelijke instanties heeft geraadpleegd; (f) het feit of de bezitter alle andere stappen heeft genomen die een redelijk handelende persoon in die omstandigheden zou hebben genomen.

2) Een handelaar [...] heeft niet de [...] nodige zorgvuldigheid betracht, indien hij heeft nagelaten

4. Herkomstonderzoek in de praktijk

Uitgangspunt van artikel 2.3 van de Ethische Code is dat bij elke verwerving in ieder geval bekend zou moeten zijn waar het object vandaan komt en wanneer en van wie de verkoper het object heeft verkregen. Het antwoord op deze vragen biedt vervolgens aanknopingspunten voor nader onderzoek. Daarbij gaat het om het stellen van de juiste vragen en raadplegen van de juiste bronnen en registers van gestolen kunst, al naar gelang de aard van het cultuurgood, en het herkennen van 'red flags'.

Voor antiquiteiten zijn in elk geval de volgende omstandigheden van belang:

- Was het voorwerp aantoonbaar voor de inwerkingtreding van het UNESCO Verdrag 1970 (24 april 1972) buiten het land van herkomst?
- Is een exportvergunning afgegeven (of is er contact opgenomen met de autoriteiten)?
- Gaat het om een object dat mogelijk afkomstig is uit een land waarvoor een embargoregeling geldt op grond waarvan elk bezit of handel verboden is, zoals Syrië (vanaf 2011) en Irak (vanaf 1990)?³
- Zijn het cultuurgooden die voorkomen op de zogenaamde 'Red Lists' van ICOM waarvoor een verhoogd risico geldt?⁴
- Zijn bij eerdere transacties handelaren betrokken die in verband worden gebracht met illegale praktijken?

Afhankelijk van de aard van het object kan van een museum tevens worden verwacht zeker te stellen dat het niet om Nazi-roofkunst of koloniale roofkunst gaat. Dit vereist echter ander onderzoek waarop in dit advies niet nader wordt ingegaan.

Samengevat kunnen uitzonderingen gelden voor de volledigheidseis uit artikel 2.3 van de Ethische Code omdat het achterhalen van een volledige herkomst niet altijd haalbaar is. Er gelden echter wel minimumeisen aan het doen van zorgvuldig herkomstonderzoek. Daar heeft eenieder die een cultuurgood verwerft zich aan te houden. Een museum heeft in dat kader een voorbeeldfunctie.

5. In reactie op de adviesvragen

Gelet op het voorgaande beantwoordt de Commissie de adviesvragen als volgt.

In reactie op de eerste adviesvraag:

(a) zich te vergewissen van de identiteit van de verkoper; (b) van de verkoper een schriftelijke verklaring te verlangen dat hij bevoegd is over de zaak te beschikken; (c) in het door hem bij te houden register de oorsprong van het cultuurgood, de namen en het adres van de verkoper, de aan de verkoper betaalde koopprijs en een beschrijving van het cultuurgood op te nemen; d. de registers met betrekking tot gestolen cultuurgooden te raadplegen die in de gegeven omstandigheden in verband met de aard van de cultuurgooden voor raadpleging in aanmerking komen.

³ Deze VN Veiligheidsraadsresoluties zijn in de EU geïmplementeerd door de EU-Verordeningen [1210/2003](#) en [1332/2013](#).

⁴ De ICOM Red Lists [dienen als houvast ter identificatie van objecten die extra risico lopen](#) en kunnen worden geraadpleegd via: <https://icom.museum/en/resources/red-lists/>. Ze geven per land categorieën van cultuurgooden weer die vatbaar zijn voor illegale handel.

Gezien de nadruk in de Ethische Code op de rechtmatige herkomst van cultuurvoorwerpen (zie de artikelen 2.1, 2.4, 2.9, 4.5, 5.1, 6.4) is het in strijd met de Code om cultuurgooederen te verwerven of tentoon te stellen met een herkomst waarbij sprake is van aanwijzingen van een onrechtmatige verhandeling of uitvoer uit het land van herkomst in het verleden. Mede in het licht hiervan, biedt de Code geen ruimte om bij verwerving van een object het verrichten van herkomstonderzoek geheel achterwege te laten. Wat dat onderzoek precies dient in te houden, hangt af van de aard van het object, zoals hierboven uiteengezet.

In reactie op de tweede adviesvraag:

Bij de vraag of de Code een uitzonderingsgrond biedt voor de zorgvuldigheidseisen zoals hierboven geschetst bij verwerving is van belang artikel 3.4 van de Code:

In zeer uitzonderlijke gevallen kan een object met een onbekende herkomst een zodanig buitengewone betekenis hebben voor de wetenschap dat het in het algemeen belang is het te bewaren. Het onderbrengen van een dergelijk object in een museale collectie moet worden voorgelegd aan deskundigen op het betrokken gebied zonder nationale of internationale vooringenomenheid (zie ook 2.11).

De nadruk ligt in artikel 3.4 op het “in zeer uitzonderlijke gevallen (...) bewaren [en] onderbrengen” van objecten met een onbekende herkomst. Dit artikel ziet niet op het aankopen van een collectie. De verwijzing naar artikel 2.11 in dit artikel betekent dat het museum (tijdelijk) een rol kan hebben als ‘gevolmachtigde opslagplaats’ zolang de herkomst onduidelijk is (als ‘safe haven’).

Naar het oordeel van de commissie zal in dergelijke gevallen vanuit het algemene en wetenschappelijk belang juist meer reden zijn om herkomstonderzoek te verrichten, niet om dat achterwege te laten. Het betreffende museum zal zich in voorkomend geval en zolang onduidelijk is waar een voorwerp vandaan komt en wie mogelijk rechthebbenden kunnen zijn, publiekelijk dienen op te stellen als tijdelijke opslagplaats. Het deelnemen aan de handel als koper lijkt daarmee in tegenspraak.

Gelet op de beantwoording van de eerste en tweede adviesvraag komt de Commissie niet toe aan beantwoording van de derde vraag.

Voor het RMO betekent dit dat niet kan worden volstaan met het onderzoeken van slechts een selectie uit de volledige collectie, hoezeer dit ook op praktische of financiële bezwaren kan stuiten. De vereiste zorgvuldigheid betreft alle objecten binnen een collectie, niet de collectie in grote lijnen. Daarbij moet in aanmerking worden genomen dat het in deze collectie tevens gaat om antiquiteiten die mogelijk afkomstig zijn uit gebieden waarvan bekend is dat er op grote schaal illegaal is uitgevoerd.
